

tiş Sultan Mehmed'in saltanatı sonunda maktû vergi kaldırılmış, bu gibi cemaatler öşûre bağlanmıştı.

Atçekenler reâyâ gibi köy teşkilâtına sahip olmasalar da bunları bir yerden bir yere göç eden, kimseye bağlı olmayan kişiler olarak kabul etmek yanlıştır. Her cemaatin, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılayacak bir sulama yeri vardı; bu bir akarsu, göl veya kuyu olabilir. Kurak bir iklimi olan Orta Anadolu'da su meselesi ilk planda geldiği için her cemaat sulama yerinin tasarufunu kendisine sağlayacak bir hüccet'i elde bulundurmaya çalışıyor, bir anlaşmazlık çıktığı zaman bunu devlet mümessillerine veya mahkemelere ibraz ediyordu.

906 (1500/1501) tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre bu gibi belgeler yalnız Osmanlı padişahları ve idare memurları tarafından değil, çok daha önce Karaman beyi İbrâhim Bey'in ecdadı tarafından da verilmişti. Bundan, bu gibi belgelerin çok eski olduğu ve Osmanlılar'ın Karaman Beyliği'ni ele geçirmeden çok önce atçekenlerin bir boy teşkilâtlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde başlarında bir bey ve her bey yanında birçok nöker veya hemsâye denilen yoldaşlar vardı. Bu beyler gerektiği zaman emîr ile sefere çıkarlardı. Fâtih Karaman Beyliği'ni fethettikten sonra bu beylerin kendisinden yüz çevirip başka emirlere katılmamaları için boy teşkilâtlarını kırmaya çalışmış, beyleri azledilebilen veya herhangi bir yere gönderilebilen *timar** eri durumuna getirmiş, böylece büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. II. Bayezid babasının yapmaya çalıştığı toprak reformuna kısmen son verdiği halde at besleyen cemaatlerin gittikçe azalması önlenemedi. XVI. yüzyıl

ortalarında yazılan bir kanunnâme'ye göre atçekenlerin yurtları zamanla dışardan gelen ve ekip biçen cemaatlerle doldu. Devlet ilk defa bu yabancıların öşrünü ve diğer vergilerini kendi emîn*leri vasıtasıyla toplamak istedi, fakat sonradan bundan vazgeçip bu vergileri atçekenlere bıraktı. Buna karşılık atçekenler de at vergisinin yanında bir miktar akçe vermeye razı oldular. Ancak bu hal sürüp giderken devlet ile çekişmeler devam etti; nihayet atçekenler ekip biçen çiftçiler gibi reâyâdan sayıldılar. Esbkeşân ismi ise Konya'nın kuzeyinde bulunan bir kaza adı olarak XIX. yüzyılın sonuna kadar yaşayabildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi, II, 21; I. Beldiceanu-Steinherr — N. Beldiceanu, *Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle: etudes et actes*, Leiden 1968; Konyalı, *Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 247, 263-278; a.m.f., *Şerefli Koçhisar Tarihi*, s. 309-326, 363-364; a.m.f., *Niğde Aksaray Tarihi*, I, 443-454; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 1980, s. 179, 217, 350; a.m.f., *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1983, s. 27-35; R. Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 75-103; a.m.f., "A propos des tribus Atceken (XVe - XVIe siècles)", *JESHO*, XXX (1987), s. 121-195.

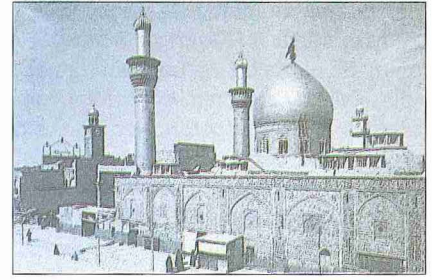
İRENE BELDICEANU-STEINHERR

ATEBÂT

(العتبات)

Irak'ta, Şiîler'ce mukaddes sayılan bazı ziyaret yerlerine verilen isim.

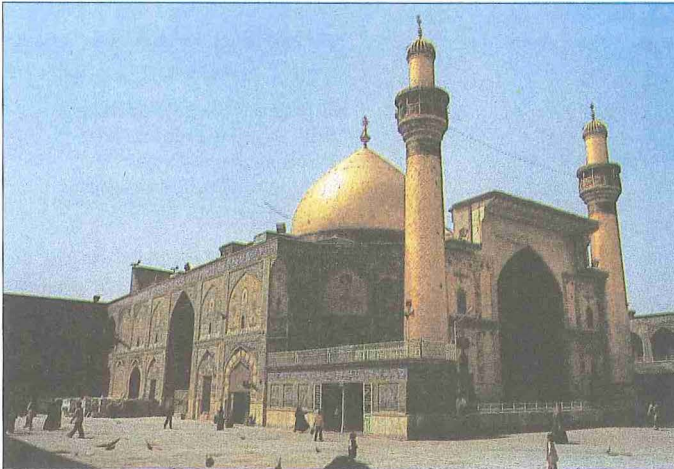
Atebât, "eşik" anlamına gelen **atebe**-nin çoğuludur. Daha çok "atebât-ı mukaddese" ve "atebât-ı âliye" diye anılan bu yerler Necef, Kerbelâ, Kâzimiyye ve Sâmerâ'da bulunmaktadır. Necef'te Ali

Hz. Hüseyin'in türbesi - Kerbelâ / Irak

b. Ebû Tâlib'in defnedildiğine inanılan yer, Şiîler tarafından ilk mukaddes mekân olarak kabul edilmektedir. İddialara göre bu kabir Emevîler devrinde gizli tutulmuş, III. (IX.) yüzyılın sonunda Hamdânîler'in Musul valisi Ebû'l-Heycâ tarafından kubbeli bir türbe olarak yaptırılmıştır. Daha sonra Büveyhî hükümdarı Adudüddeve (ö. 372/983) bu ilk yapıyı tamir ettirmiş ve genişletmiştir.

İkinci önemli atebe olan Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesi Necef'teki türbeden önce tanınmaya başlamış ve ilk defa Kerbelâ olayından yaklaşık kırk gün sonra Câbir b. Abdullah tarafından ziyaret edilmiştir. Fırat havzasında kurulmuş iki şehir olan Necef ile Kerbelâ, Hz. Ali ile oğlu Hüseyin'in defnedildiği yerler ve ayrıca bazı tarihî olaylara sahne olmaları bakımından bütün müslümanların ve özellikle Şiîler'in büyük ilgisini çekmiştir. Bilhassa Büveyhîler devrinden itibaren buradaki türbelere gösterilen ilgi, Sünnî olsun Şiî olsun, bölgeye hâkim olan veya burayı ziyaret eden bütün hükümdarlar tarafından devam ettirilmiştir. Sultan Melikşah bölgeyi ziyareti sırasında (479/1086-87) türbeleri donatmıştır. İlhanlı hâkimiyeti döneminde Necef'e Fırat'tan bir kanal açılmış, her iki şehirde de misafirhaneler ve görevliler için meskenler yaptırılmıştır. Şah İsmâil döneminde (1502-1524) başlayan Osmanlı-İran mücadelelerinde bölgeye hâkim olanlar, burası için her zaman daha iyi şeyler yapma yarışına girmişlerdir. Nitekim Şah İsmâil Necef Kanalı'nı ıslah ederken Kanûnî Sultan Süleyman da 1534'te bölgenin fethi şerefine Kerbelâ'ya bir kanal açtırmıştır. Bölgenin I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönemlerde Osmanlılar'ın ihtimamının yanında İran şahlarının ve Hindistan Şiîleri'nin bu kutsal mekânlara bağışları da devam etmiştir.

Hz. Ali'nin türbesi - Necef / Irak

Kâzimiyye'de bulunan atebe, yedinci imam Mûsâ el-Kâzım ile dokuzuncu imam Muhammed et-Takî'nin türbele-ridir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Mûsâ Kâzım Türbesi'ni Hârûnürreşid yaptırmıştır. Daha sonra Şah İsmâil'in başlattığı onarım ve genişletme çalışmaları Kanûnî Sultan Süleyman tarafından tamamlattırılmıştır.

Diğer bir atebât şehri olan Sâmerâ Bağdat'ın 100 km. kadar kuzeyine düşmektedir. Halife Mu'tasım tarafından kurulan ve bugün küçük bir kasaba durumunda olan Sâmerâ'da onuncu imam Ali el-Hâdî ile on birinci imam Hasan el-Askerî'nin türbeleri bulunmaktadır. On ikinci imam Mehdî'nin kaybolduğuna inanılan yer de (serdâb*) Hasan el-Askerî'nin gömülü olduğu binadadır.

Necef, Kerbelâ ve Kâzimiyye'deki türbe-mescidler fevkalâde ihtişamlıdır. Hepsinin kubbeleri altın kaplı, minareleri altınla bezelidir. Çok uzaklardan bile parıltıları göz kamaştırır. Türbe-mescidlerin içindeki sandukalar, çepeçevre halis gümüş parmaklıklarla diğer mekânlardan ayrılır. Bu mekânlar Şiîler'in bilhassa muharrem ayındaki ihtifallerinin yapıldığı çok geniş avlular ile çevrilidir.

Diğerlerine nisbetle çok sade olan Hz. Ali'nin şehid edildiği tarihî Kûfe Mescidi, Necef'teki Hz. Ali Türbesi, Kerbelâ'daki Hz. Hüseyin meşhed'i ile burada nâdi-de mermerlerle kaplı olup içinde devamlı mumlar yakılan Hüseyin'in şehid edildiği yerde yapılmış oda, Hüseyin'in kardeşi Abbas'ın türbesi, Kâzimiyye ve Sâmerâ'daki türbeler yılın her gününde ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Bilhassa hac mevsiminde yoğunlaşan izdiham muharrem ayında doruk noktasına ulaşır. Ziyaretler esas itibariyle sandukanın etrafında tekbir getirilerek ve

özel dualar okunarak tavaf şeklinde yapılır. Bu şehirlere, bilhassa Şiî aydın ve ilâhiyatçıların yerleştikleri ilim merkezleri olarak da tanınmıştır. Necef'in diğer bir özelliği, yakın geçmişte şahlık rejimine karşı koyan mollaların sığınma yeri olmasıdır. XX. yüzyıl başlarında Kaçar hânedanı ile anlaşmazlığa düşen üç büyük Şiî âlim Mirza Halîl-i Tahrânî, Kâzım-ı Horasânî ve Abdullah-ı Mâzenderânî, daha sonra 1965'te son İran şahı tarafından sürgüne gönderilen Âyetullah Humeynî Necef'e yerleşmiş ve muhalefetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

Kerbelâ'nın suyu ve toprağı, Hz. Hüseyin ve yakınlarının kanı ile karışmış olduğuna inanıldığından mübarek ve şifalı sayılır. Ayrıca hemen her Şiî, yanında Necef toprağından yapılmış küçük bir secde taşı (türbet veya mühr) bulundurur, namazda onun üzerine secde eder ve bunun faziletine inanır. Pek çok Şiî'nin idealinde ölünce bu topraklara gömülme arzusu yatar. İran, Hindistan ve Pakistan'dan varlıklı kişilerin cenazelerinin buralara getirilip gömüldüğü görülür. Yine pek çok Şiî hayatlarının son günlerini imamlara komşu olarak geçirmek düşüncesiyle buralara yerleşir.

Kâzimiyye'nin Moğol istilâsı sırasında geçirdiği büyük yangın, Necef ile Kerbelâ'nın önce Abbâsî Halifesi Mütevekkil zamanındaki tahribi, sonra da 1801'deki Vehhâbî tahrip ve yağması bir yana bırakılacak olursa, bütün bu yerler ve yapılar oldukça iyi korunmuş, tarih boyunca çok el değiştirmiş olmalarına rağmen büyük yağma ve tahriplere mâruz kalmamıştır.

Bu şehirler, bilhassa Şiî aydın ve ilâhiyatçıların yerleştikleri ilim merkezleri olarak da tanınmıştır. Necef'in diğer bir özelliği, yakın geçmişte şahlık rejimine karşı koyan mollaların sığınma yeri olmasıdır. XX. yüzyıl başlarında Kaçar hânedanı ile anlaşmazlığa düşen üç büyük Şiî âlim Mirza Halîl-i Tahrânî, Kâzım-ı Horasânî ve Abdullah-ı Mâzenderânî, daha sonra 1965'te son İran şahı tarafından sürgüne gönderilen Âyetullah Humeynî Necef'e yerleşmiş ve muhalefetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 705; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 169; Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 368; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 450; A'yanü's-Şî'a, I, 534-538, 627-629; II, 36, 40; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 181-182, 316; E. Honigmann, "Kerbelâ", *İA*, VI, 580-582; a.mlf., "Necef", *İA*, IX, 157-159; H. Viollet, "Sâmerâ", *İA*, X, 144-146; H. Algar, "Atabât", *El² Suppl.* (Fr.), s. 93-95; a.mlf., "Atabât", *Elr*, II, 902-904.

AVNİ İLHAN

ATEBETÜ'İ-HAKÂYIK

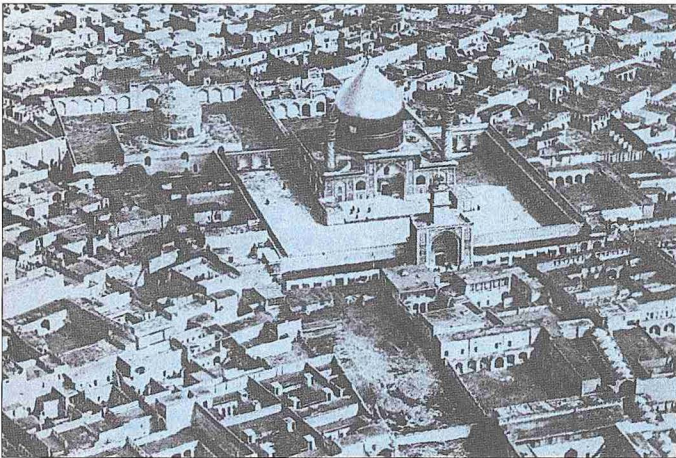
(عتبة الحقایق)

XII. yüzyıl Türk şairlerinden
Edib Ahmed Yükneki'nin
Doğu Türkçesiyle yazdığı
ahlâk ve nasihata dair eseri.

İslâmî Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci eseri olan *Atebetü'l-hakâyık*'in nerede ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak doğuştan kör olan müellifi Edib Ahmed'in Yükneki nisbesine dayanılarak Türkistan'da Taşkent civarında, günümüze ka-

Mûsâ
el-Kâzım ve
Muhammed
Takî'nin
türbeleri -
Kâzimeyn /
Irak

Ali el-Hâdî ve
Hasan
el-Askerî'nin
türbeleri -
Sâmerâ /
Irak